

Jaroslav Kříž

První Čech na pěti kontinentech

CESTY ČENKA PAČLA
(1813-1887)

MAK
PRAHA
VÝSTAVIŠTĚ
VINOHRADY

EDICE
MAGNETKA

NARODNÍ
KNIHOVNA
ČESKA

Jaroslav Kříž

První Čech na pěti kontinentech

CESTY ČEŇKA PACLTA (1813–1887)

**NAKLADATELSTVÍ EPOCHA
PRAŽSKÁ VYDAVATELSKÁ SPOLEČNOST**

Ediční rada Edice Magnetka:

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc. (FF UK; Technická univerzita v Liberci)

doc. PhDr. Jan Halada, CSc. (FSV UK, Institut komunikačních studií)

prof. PhDr. Radek Fukala, Ph.D. (Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem)

PhDr. Jan Koura, Ph.D. (FF UK, Ústav světových dějin)

PhDr. Miloslav Martínek, CSc.

JUDr. František Čermák

Copyright © Jaroslav Kříž, 2019

Cover illustration © Jiří Lode, 2019

Cover © Vladimír Pfeifer, 2019

Photos © Muzeum Českého ráje v Turnově, Wikimedia Commons, 2019

Czech edition © Pražská vydavatelská společnost,

Nakladatelství Epoque, Praha, 2019

ISBN 978-80-7557-224-0 (Nakladatelství Epoque)

ISBN 978-80-7250-837-2 (Pražská vydavatelská společnost)

ISBN 978-80-7557-801-3 (ePub)

ISBN 978-80-7557-802-0 (mobi)

ISBN 978-80-7557-803-7 (pdf)

Mým synům: Jaroslavovi a Jakobovi

Obsah

Slovo úvodem	9
O cestovatelství	11
Pacltovy cesty – starý kontinent	23
Pacltovy cesty – Nový svět	29
Pacltovy cesty – Austrálie a Asie	44
Pacltovy cesty – jižní Afrika	59
Konec životní etapy	74
Osobnost Čeňka Paclta	76
Závěrem	92
Přílohy	94
Seznam lodních cest Čeňka Paclta	94
Báseň o Čeňku Pacltovi	95
Prameny a literatura	96
O autorovi	99

Slovo úvodem

Publikace, kterou držíte v ruce, přibližuje životní osudy turnovského dobrodruha Čenka Paclta (1813–1887), jenž prokazatelně procestoval všech pět obydlených kontinentů a zanechal o tom písemné svědectví. Paclt prožil opravdu netradiční a hodně dobrodružný osud. Jeho životní zkušenosti jsou ojedinělé a naprosto výjimečné, ať už máme na mysli dobrodružné cesty po světě, různá povolání, jež během svého pozoruhodného putování světem vystřídal, či jeho svérázný postoj k životu. Navíc Paclt patří vedle Emila Holuba, Enriqua Stanka Vráze, Josefa Kořenského nebo Alberta Vojtěcha Friče mezi naše nejznámější cestovatele „dlouhého“ 19. století. Mezi českými cestovateli má poměrně významné postavení, ale dnes bývá opomíjen, a to nejen laickou veřejností.

První část knihy pojednává o cestovatelské tematice. Zde je stručně popsán vznik novodobého českého cestovatelství. Tento proces probíhal zejména ve druhé polovině 19. století a během 20. století se velmi proměnil především díky modernizaci společnosti. Na přelomu těchto století můžeme již mluvit o profesionalizaci cestovatelství. Pro dobový kontext je však důležité si uvědomit, že i cestovatelé pomáhali utvářet českou společnost.

Stěžejní část práce se zaměřuje na Pacltova cestovatelská dobrodružství, která prožil na pěti světadílech. Zpracování je chronologické, aby byla orientace v textu přehledná. Nejdříve je tedy zmíněno jeho mládí a první cesty po Evropě, poté odchod za oceán a vstup do americké armády. Později z amerického kontinentu vycestoval do Austrálie a navštívil i Asii. V těchto končinách se Paclt živil jako zlatokop a zejména v australské buši navštívil místa, která žádný Čech předtím ještě nepoznal. Procestoval i Nový Zéland a později se vrátil do vlasti. Přestože plánoval v rodné zemi zůstat, nakonec se z politických důvodů a z touhy poznávat nové kraje vydal na africký kontinent. Zde se živil především jako hledač diamantů. Seznámil se

dokonce s tehdy začínajícím cestovatelem Emilem Holubem a radil mu při jeho africké anabázi. V Africe Čeněk Paclt prožil sedmáct let a do své rodné země se již nevrátil.

V další části je zhodnocena Pacltova osobnost. Ta je analyzována z několika úhlů, například jakou měl povahu, co si myslel o politice, jak se projevoval na veřejnosti, jak jej vnímala společnost atp. Není zde také opomenuto, jak český cestovatel vnímal domorodé kultury, zmíněn je i jeho postoj ke kolonizaci nebo třeba vztahy k Němcům. V závěru této kapitoly je nastíněno jeho pojetí českého vlastenectví.

Publikace je zpracována na základně archivních materiálů a odborné literatury. Pozůstalost Čenka Paclta se nachází v Muzeu Českého ráje v Turnově. Nalezneme zde především korespondenci, fotografie, novinové výstřižky či různé mapy. Pro analýzu Pacltových cest byl stěžejním materiálem jeho cestopis. Záhy po Pacltově smrti sesbíral dostupné informace a dopisové záznamy turnovský rodák Jaroslav Svoboda, který poté veškeré informace utřídil, dochované texty zredigoval a nechal je vydat u mladoboleslavského nakladatele Karla Vačleny roku 1888 pod názvem *Čenka Paclta cesty po světě – Příhody a zkušenosti jeho na cestách po Americe, Austrálii, Novém Zeelandě a jižní Africe*. Již po třech letech vyšel druhý náklad a roku 1954 byla tato kniha vydána znovu. Toto vydání ale bylo značně upraveno, neboť došlo ke zkrácení některých pasáží a byla provedena jazyková i stylistická úprava.

Aby byl text čtivější a přiblížil nám osobnost Čenka Paclta i jeho dobrodružné osudy, využívám hojně citace z jeho cestopisu (první vydání z roku 1888). Některé části však zkracuji, což naznačuji symbolem (...). Pacltovy texty musely být editorem Jaroslavem Svobodou evidentně upraveny, což dokazují některé citace autentických dopisů, které byly přizpůsobeny soudobé pravopisné normě a zachovávají jen zvláštnosti stylistické a morfologické. V kulatých závorkách uvádím také přesné místopisné názvy, pokud obsahoval citovaný text nějaké chyby, a vkládám informace, na které text odkazuje, ale nejsou explicitně řečeny. V závěru publikace se nachází soupis archivních materiálů a odborné literatury zejména cestovatelského zaměření.

O cestovatelství

V každém historickém období lidé po celém světě cestovali. Přesouvali se kvůli obživě, obchodu nebo jen chtěli získat zkušenosti s odlišnou kulturou. V současné době je cestování opravdu jednoduchou záležitostí. Člověk si může vybrat z několika dopravních prostředků a není problém navštívit všechny kontinenty ve velmi krátkém časovém úseku. Lidé 19. století to ale měli s cestováním o mnoho těžší. Automobilová a letecká doprava ještě neexistovaly a ta vlaková se teprve postupně rozvíjela. Určité řešení představovala lodní přeprava, avšak spíše při cestách na jiný kontinent. Člověk se tedy musel většinou spolehnout na zvířecí pomoc nebo na své vlastní nohy.

Nemůžeme ovšem slučovat cestování s cestovatelstvím, neboť oba pojmy se od sebe významově liší. Cestováním chápeme pouze přesun osob. Důvody přepravy mohly a mohou být různé (migrace, náboženské poutě, turismus ad.). Cestovatelství je sice postaveno na stejném základním principu jako cestování, jenže musí být provozováno cestovatelem, který vykonává cesty za poznáním a má snahu nabyté zážitky předat určitému okruhu osob. Stěžejní činností cestovatele je tedy předání vlastních zkušeností a poznatků, a to buď písemně (cestopis) či prostřednictvím hmotného nebo obrazového svědectví (sběr artefaktů – sbírkových předmětů pro muzea). V 19. století k těmto prostředkům přibýly i fotografie, přednášky, sbírky či výstavy, ve 20. století filmy a na přelomu 20. a 21. století rovněž textové a obrazové „reportáže“ na internetu (například blogy).

Vývoj světa byl vždy ovlivňován cestovatelskou činností. Tento aspekt provází každou historickou etapu. Například pro středověké období bylo určující objevení Ameriky a v raném novověku zase došlo k objevu Austrálie. Protože cestování jde ruku v ruce s pokroky ve vědě a v dopravě, je tím cestovatelství 19. století ovlivněno nejvíce. V době průmyslové revoluce totiž došlo k technologickému rozvoji, zejména v oblasti železniční dopravy. Nové technologie umožnily

spojit vzdálená území a hlavně urychlily cestování. Proto i díky nim dorazili mnozí cestovatelé ke svému vytyčenému cíli. Mezi světovými cestovateli se občas objevilo české jméno, což dokazuje, že se i naši předci zapojovali do procesu objevování tehdy ještě nepoznaného světa.

ČESKÉ CESTOVATELSTVÍ

Touha poznávat cizí kraje je v obyvatelích české kotliny zakořeněna už od nepaměti. Nelze přesně říci, kdy začaly vlastní cesty Čechů za hranice českých zemí a kdy došlo k poznávání světa z vlastní české zkušenosti. Cesty do ciziny měly různý charakter, převážně se jednalo o cesty za obchodem, řemeslem či studiem. Dále to byly náboženské poutě, cesty s poselstvími nebo válečnické výjezdy. V období raného českého státu šlo především o důvody politické a správní, neboť česká knížata cestovala na říšské sněmy, ke dvorům panovníků Svaté říše římské či na korunovace do Říma. Například roku 845 putovalo čtrnáct českých knížat do Řezna, aby zde přijalo křest.

Prvním historicky doloženým cestovatelem českého původu je podle akceptovatelné teorie týkající se jeho českých kořenů Odorik z Pordenone (česky Oldřich; asi 1286–1333), jenž navštívil značnou část Asie. Z jeho popisů cizí kultury dokonce čerpal anonymní autor slavného Mandevillova cestopisu, který byl ve středověku velmi populární.

Ve středověku i v raném novověku je však ještě často velmi těžké přesně určit, jestli se vždy jedná přímo o cestovatele; oblasti za hranicemi českých zemí se navštěvovaly hlavně z náboženských, správních a ekonomických důvodů, proto byla vidina poznání neznámé krajiny pro většinu tzv. cestovatelů pouze sekundárním cílem. Toto pojetí se ale změnilo v 19. století, kdy již můžeme mluvit o utváření českého novodobého cestovatelství. Ve starověku, středověku a raném novověku se také již obchodovalo mezi určitými regiony nebo i zeměmi. Obchodníci a příslušníci obdobných povolání byli sice stále na cestách, ale za cestovatele je také považovat nemůžeme. Patří tak do dějin cestování, nikoli cestovatelství.

ČESKÉ NOVODOBÉ CESTOVATELSTVÍ

Předminulé, tj. 19. století bývá historiky charakterizováno jako tzv. dlouhé století. Jeho nejčastější periodizace je vymežována roky

1789 a 1914, resp. 1918, tj. počátkem Velké francouzské revoluce a počátkem, resp. koncem první světové války. Jedná se o historické mezníky, jež utvářely evropské, potažmo světové dějiny. Francouzská revoluce je obecně vnímána jako přelomový bod, který v Evropě znamenal přechod od absolutismu k občanské společnosti (projevující se mj. úpadkem šlechty a soustředěním politické síly do rukou osob, které nevycházely z aristokratických kruhů). V tomto období probíhala průmyslová revoluce, která byla spojena s technickým pokrokem, ale došlo i k zásadní proměně společnosti na politické, společenské a kulturní rovině, a to v podstatě na celém území Evropy a v značné části Severní Ameriky. Navíc konec první světové války zcela proměnil mapu Evropy a napomohl tak dovršení některých národnostních snah vedoucích k vytvoření vlastního státu. V českých zemích na počátku této éry probíhalo národní obrození (sedmdesátá léta 18. století až čtyřicátá léta 19. století), které vedlo k výrazné proměně české společnosti. Čeští cestovatelé k tomu významně nepřispěli, ale jejich působení v druhé polovině 19. století už výrazně ovlivňovalo českou společnost.

Dějiny českého cestovatelství sahají až do středověkého období, ale až druhá polovina 19. století přinesla v této oblasti kvantitativní i kvalitativní nárůst. Určitě to souviselo také s emancipací české společnosti, se všeobecným rozvojem poznání i s rostoucí sebedůvěrou zejména středních vrstev společnosti. Díky tomu, že cestovatelé řadu informací zprostředkovali, se v povědomí obyvatel českých zemí začal formovat určitý pohled na zámoří.

V čem hledat hlavní příčiny toho, že v českých zemích došlo v druhé polovině 19. století k takovému rozvoji cestovatelství? Jeho rozmach pochopitelně souvisel s technickým rozvojem v dopravě a také se snahou probádat poslední nezmapované oblasti na zeměkouli. Oproti předcházejícím dějinným etapám již docházelo k zahraničním cestám, při nichž bylo primárním úkolem popsat cizí krajiny a odlišnou kulturu. Ve středověkém období i v raném novověku byl tento cíl pouze podružný. Do dějin českého cestovatelství se výrazně zapsala osobnost Vojty Náprstka (1826–1894). Náprstek totiž ve svém domě U Halánků vytvořil kulturní centrum, jež mělo v Praze druhé poloviny 19. století zásadní podíl na vzniku cestovatelského zázemí. I tento fakt pomohl tomu, že se v tomto období objevili cestovatelé

profesionálové, tedy osobnosti, jež této „profesí“ (tj. cestovatelskému poslání) zasvětily značnou část svého života. Mezi nejvýznamnější cestovatele, kteří českou společnost v této době ovlivňovali, můžeme řadit následující muže: Čeněk Paclt (1813–1887), Josef Wünsch (1842–1907), Josef Kořenský (1847–1938), Emil Holub (1847–1902), Enrique Stanko Vráz (1860–1932), Jan Eskymo Welzl (1868–1948), Alois Musil (1868–1944) a Alberto Vojtěch Frič (1882–1944).

Pacltovy dobrodružné cesty po světě proběhly zejména ve druhé polovině 19. století, kdy – jak už bylo řečeno – můžeme mluvit o počátcích českého novodobého cestovatelství. Michael Borovička označuje období let 1860–1918 za zlatou éru českého cestovatelství. V této době již můžeme mluvit o skutečných cestovatelských osobnostech, i když se jedná jen o čtyři desítky cestovatelů. Oproti minulosti je to však značný nárůst. Existuje i určité rozdělení cestovatelů dle jejich zaměření. Historik Vladimír Rozhoň dělí cestovatele na tři skupiny. První skupinou jsou cestovatelé profesionálové, druhou vědeckí pracovníci (badatelé) a třetí dobrodružové, turisté a literáti. Borovička na tuto teorii navazuje, ale třetí kategorii rozděluje. Do skupiny dobrodruhů spadá jen málo osobností českého cestovatelství, přitom se však jednalo o výrazné postavy. Čtvrtou skupinu tvoří cestující spisovatelé (literáti) či výtvarní umělci, kteří ze svých cest psali reportáže do novin nebo vydali cestopis. S uvedenou typologií pracujeme i v této publikaci.

O Čeňku Pacltovi nemůžeme ještě mluvit jako o cestovali profesionálové, jakými byli třeba později Emil Holub, Enrique Stanko Vráz či Alberto Vojtěch Frič, ale lze ho spíše nazývat cestovatelem dobrodruhem. A to především kvůli tomu, že dopředu neplánoval projít určité území, o kterém by sepsal cestopis a sbíral v něm etnografické poznatky a artefakty. Emil Holub byl nejslavnějším českým cestovatelem. Své cestovatelské snažení zaměřil pouze na jižní Afriku, kde jako první člověk na světě nakreslil detailní mapu Viktoriiniých vodopádů. Napsal řadu odborných publikací, jež vyšly v několika světových jazycích. Obdivuhodná byla jeho přednášková a sběratelská (etnografická) činnost. V jeho rodných Holicích je Africké muzeum Dr. Emila Holuba. Původ Enriqua Stanka Vráze je dodnes nejasný. V jeho žilách pravděpodobně kolovala bulharsko-česká krev. Procestoval zejména severní Afriku, Jižní Ameriku a jihovýchodní Asii.

Část svého života prožil v Chicagu, kde se stal důležitou osobností české komunity. Zemřel roku 1932 v Praze, pochován je na Olšanských hřbitovech. Další uvedený cestovatel měl přezdívku Lovce kaktusů, neboť se stal významným botanikem; Alberto Vojtěch Frič se zamiloval do Jižní Ameriky, respektive do oblasti Gran Chaco, která se rozkládá na území Brazílie, Bolívie, Paraguaye a Argentiny. Zde strávil delší čas u indiánského kmene Čamakoko. Velmi známý je také příběh o indiánovi Čerwuišovi. Toho Frič přivezl do Evropy, aby se zde pokusil vyléčit. S výše zmíněnými cestovateli pojí Friče přednášková a publikační činnost, s Enriquem Stankem Vrázem měl však závažný spor. Milovník kaktusů zemřel na tetanus v Praze roku 1944. Vedle Čenka Paclta byl dalším takovým dobrodruhem Jan Welzl. Ten detailně poznal Sibiř a severní Kanadu a společně s tím i život domorodých Inuitů, kteří ho dokonce měli zvolit svým náčelníkem. Byl mezi nimi znám jako Pojídač medvědů. Později navázal spolupráci s redaktorem *Lidových novin* Rudolfem Těsnohlídkem (1882–1928), jenž jeho zážitky shrnul v publikaci *Eskymo Welzl*. Po roce 1930 žil Jan Welzl v oblasti kanadského Yukonu. Zemřel v zapomnění v Dawsonu (Dawson City) roku 1948. Naopak třeba učitel Josef Kořenský byl spíš prototypem cestovatele turisty než badatelem či profesionálním cestovatelem, i když vedle Holuba a Vráze patřil mezi tři nejznámější české cestovatele 19. století. Kořenského cesty totiž směřovaly do již probádaných oblastí a on sám nikdy neměl objevitelské tendence. Uskutečnil dokonce cestu kolem světa. Jeho význam však spočívá v tom, že se jednalo o velkého popularizátora cestování, který sepsal velké množství cestopisů, jež značným způsobem rozšířily obzory tehdejší české společnosti. Geograf Josef Kunský ho nazývá učitelem cestovatelů.

VOJTA NÁPRSTEK A CESTOVATELÉ

Mecenášství na poli cestovatelském bylo při procesu formování občanské společnosti naprosto novým jevem. Vznikaly spolky a byly zakládány soukromé instituce, které pomáhaly cestovatelům v jejich činnosti, a to nejen finančně. V Praze na Betlémském náměstí stojí dům, který nese již mnoho let pojmenování U Halánků. Dnes je v této budově Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, které je součástí Národního muzea. Historický